

НЕОІМПЕРСЬКИЙ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ “РУСЬКОГО СВІТУ”

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 25–31

Розглянуто сутність, основні засади і механізми розбудови вищою владою Російської Федерації так званого руського світу, спрямованого на забезпечення геополітичного, гео економічного та геокультурного контролю над пострадянським простором.

На пострадянському просторі нині відбувається створення владою Російської Федерації неоімперської геополітичної системи. При цьому світогляд населення самої РФ і значної частини жителів інших країн колишнього СРСР (насамперед етнічних росіян та російськомовних) піддається активній ідеологічній “обробці”. Для обґрунтування духовної та культурної близькості населення пострадянських країн, спільності їхніх інтересів, необхідності різнобічної інтеграції використовується концепція “Руського світу”. Для реалізації свого геополітичного проекту кремлівські ідеологи намагаються використовувати спільну історичну спадщину пострадянських країн, а також мовні, культурні та релігійні особливості значної частини їхнього населення.

У російській науковій літературі проблеми створення та розвитку “Руського світу” розглядаються у працях О. Батанової, С. Градіровського, І. Зевельова, Б. Межуєва, Н. Нарочницької, В. Ніконова, Є. Островського, Г. Павловського, В. Тішкова, П. Щедровицького та ін. При цьому залишаються недостатньо дослідженими такі питання, як імперська ідейна сутність концепції “Руського світу”, геополітичний зміст відповідного проекту, геопросторові аспекти розбудови його мереж та ін.

Виявимо сутність неоімперського геополітичного проекту “Руського світу”, основні напрями та механізми його просування владою

Російської Федерації на пострадянському просторі.

Відомий російський етнолог В. Тішков визначає так званий “мір” як “феномен глобального масштабу, трансдержавне та трансконтинентальне співтовариство, яке об’єднане своєю причетністю до певної держави і своєю лояльністю до її культури” [10]. Одне зі значень слова “мір” у російській мові (“мир” в українській) означає людську спільноту. Російською дослідницею О. Батановою було запропоновано доволі широке розуміння “Руського світу” як “глобального культурно-цивілізаційного феномену, що складається з Росії як материнської держави та руського закордоння, й об’єднує людей, які незалежно від національності відчують себе руськими, є носіями російської культури та російської мови, духовно пов’язані з Росією і небайдужі до її справ та долі” [1]. Йдеться і про географічний об’єкт (Росія та “руське” закордоння), і про наднаціональну спільноту. У російській літературі все частіше вживається розуміння “Русского мира” як просторового об’єкта, до якого відносять певні країни та регіони, а також мережі російської діаспори у світі. Крім того, у статті мова йде про конкретний геополітичний проект, який, на нашу думку, розроблений і реалізується нинішнім політичним керівництвом РФ. Тому вважаємо переклад “Русского мира” саме як “Руського світу” найбільш адекватним.

Ідеї щодо існування “Руського світу” жваво обговорювалися в російському політикумі та науковому середовищі ще в період кінця 1990-х – початку 2000-х років. Політична еліта та наукова громадськість РФ доклали чимало зусиль щодо створення позитивного образу нової Росії, розробки концептуальних засад “Руського світу”, об’єднання російської діаспори.

Для створення й успішного функціонування неоімперської геополітичної системи необхідна достатня ідеологічна міць. Під останньою розуміють реальну спроможність геополітичного актора до експансії в ідеологічному просторі, що визначається сукупністю його ментальних ресурсів, технічних можливостей (ресурсів) поширення ментальних цінностей, а також технологій впливу на масову свідомість [5, 73]. Ідеологічна міць забезпечується, крім іншого, високими здобутками домінантної суспільної думки, цінностями традиційної культури, стійкою загальною емоційною атмосферою в соціумі, великими досягненнями науки, літератури та мистецтва тощо. Одним з найкращих ідеологічних обґрунтувань новітньої імперії РФ вважається консолідація “Руського світу” з його унікальними духовними та культурними цінностями, який треба захищати від зовнішніх вторгнень, насамперед, з боку західної цивілізації.

За оцінками окремих російських науковців та президента РФ В. Путіна, російськомовний простір охоплює практично всі країни колишнього СРСР і значну частину Східної Європи [9]. При цьому сам В. Путін виступає з дуже амбітними планами розвитку “Руського світу”: “Ми повинні в кілька разів посилити освітню та культурну присутність у світі — і на порядок збільшити її в країнах, де частина населення розмовляє російською або розуміє російську” [9]. Останнім часом у російській науковій думці та публіцистиці спостерігається чергова хвиля інтересу до проблематики російської (східно-християнської або православної) цивілізації. Традиційно російська влада в офіційних заявах уникала етнічної тематики, а 18 березня 2014 р. В. Путін у своєму зверненні зазначив, що ро-

сійський народ є чи не найбільшим “розділеним народом” у світі [6]. Звідси випливає право і обов’язок для Кремля проводити політику щодо возз’єднання “розділеного народу”. Таким чином “Руський світ”, на перший погляд суто геокультурний проект, містить великий геополітичний потенціал. Оскільки “м’яка сила” РФ реалізовувалася недостатньо ефективно, виникла актуальна потреба у винайденні нових і дієвих геополітичних засобів.

При геополітичному проектуванні “Руський світ” виступає як геопросторовий об’єкт, у структурі якого насамперед виділяється “центр” — Російська Федерація. При цьому сам “центр” має досить складну мозаїчну структуру. Завдяки зміцненню культурної та мовної спільноти — “Руського світу”, керівництво РФ отримує додаткові важелі для утримання контролю над власною внутрішньодержавною “периферією” і подолання відцентрових тенденцій. “Напівпериферією” у геополітичній структурі “Руського світу” виступають Україна, Білорусь, Північний Казахстан та Молдова. Проте нинішня Молдова фактично потрапляє в зону геополітичного та геокультурного (а в перспективі й гео економічного) впливу Румунії. У складі “периферії” “Руського світу” можна виділити “близьку” (осередки проживання російськомовного населення в країнах Балтії, Середньої Азії, Південного Кавказу) і “віддалену” (російська діаспора в різних країнах світу). Найпотужніший геополітичний вплив з боку РФ здійснюється на країни “напівпериферії” та “близької периферії”. У закордонні “Руський світ” розширюється за рахунок діяльності керованих владою РФ мереж організацій “співвітчизників”, контрольованих нею центрів російської культури, вивчення російської мови тощо.

Геополітичне домінування на пострадянському просторі має забезпечуватися надійним гео економічним підґрунтям. Тому нинішній Митний союз такий потрібний РФ для розбудови своєї неформальної імперії. А вже з початку 2015 р. має розпочати діяльність Євразійський економічний союз. При цьому успішний розвиток гео економічних проектів на пострадянському та світовому

геопросторі тісно пов'язаний з реалізацією геополітичного та геокультурного проекту “Руського світу”. Російська культура є, безумовно, потужним фактором просування на глобальних ринках [9]. При цьому В. Путін заперечує імперський характер геополітики та геоekonomіки Росії: “Не імперія, а культурне просування; не гармати, не імпорту політичних режимів, а експорт освіти та культури допоможуть створити сприятливі умови для російських товарів, послуг та ідей” [9].

Існує думка, що “Руський світ” має бути націлений на інтеграцію Росії з країнами — донорами міграційних потоків до Росії, а не країнами — реципієнтами еміграції з Росії [3]. Тобто йдеться про співпрацю з пострадянськими країнами — колишніми колоніями Російської імперії та СРСР. Спостерігається певна подібність до очолюваної Великою Британією Співдружності Націй, у рамках якої відбувається співробітництво між колишніми британськими колоніями в політичній, економічній, культурній та інших сферах. З іншого боку, можемо побачити намагання взяти на озброєння корисний досвід “Великого Китаю”, який ґрунтується на спорідненості тих китайців світу, що зберегли китайську культуру та мову, пов'язані зі своєю історичною батьківщиною і сприяють її економічним успіхам і політичному авторитету на міжнародній арені.

Таким чином, російські (ще й ті, що також належать до “Руського світу” — українські та білоруські) діаспори мають стати (за китайським прикладом) геоekonomічними суб'єктами, тісно пов'язаними з новітньою Російською імперією. Крім того, вважається, що російськомовні діаспори спроможні допомогти російським компаніям отримати доступ до фінансових і науково-технологічних ресурсів Західного світу. З іншого боку, очікується, що діаспора зможе посприяти створенню вигідних умов для інвестицій російського капіталу в країнах перебування. Усе це має посилити позиції РФ у світовій економіці.

Велика увага приділяється формуванню за кордоном російськомовної інтелектуальної еліти. Як слушно зазначає В. Тішков, без інтелектуалів як виробників суб'єктивних

уявлень немає діаспори, а є лише просто мігрантське населення [10]. Отже, мова йде про залучення іноземних студентів до російських університетів, створення на теренах інших країн філій російських ВНЗ, надання грантів тощо. Це дасть можливість організувати “витік мізків” з-за кордону до Росії. А в російській економіці і досі залишається провідною роль сировинних галузей і військово-промислового комплексу. І перспективний розвиток сучасної інноваційної економіки має спиратися на високоякісний людський капітал, який значною мірою постачатимуть країни “Руського світу”.

З геополітичного погляду висловлюються сподівання, що ті високоосвічені фахівці, які повертатимуться на батьківщину з Росії, зберігатимуть духовно-культурну спорідненість з останньою, підтримуватимуть її геополітику, стануть політичними “агентами впливу”, провідниками російської мови та культури у своїй країні.

Концепцію і проект “Руського світу” активно підтримує нинішнє керівництво Російської Православної Церкви (РПЦ) на чолі з патріархом Кирилом. У своїй промові на відкритті III Асамблеї “Руського світу” 3 листопада 2009 р. патріарх Кирил визначив три ключові основи “Руського світу”: православну віру; російську (руську) культуру та мову; спільну історичну пам'ять та спільні погляди на суспільний розвиток [2]. На думку патріарха Кирила, “незалежні держави, що існують на обширах історичної Русі й усвідомлюють свою спільну цивілізаційну належність, могли б продовжувати разом зводити Руський світ як свій спільний наднаціональний проект” [2].

Патріарх Кирил пропонує вживати таке поняття, як “країна Руського світу”; до них, на його думку, слід відносити ті, де “використовується російська мова як мова міжнаціонального спілкування, розвивається російська культура, а також зберігається спільна історична пам'ять та єдині цінності суспільного будівництва” [2]. “Ядром” такого “Руського світу”, на думку патріарха, виступатимуть країни “Святої Русі”: Росія, Україна та Білорусь [2]. Згодом патріарх Кирил запро-

понував відносити до “Руського світу” також Молдову і навіть Казахстан.

Велику роль у просуванні геополітичного проекту “Руського світу” відіграють федеральні органи влади РФ та їхні дочірні структури. В. Путін вважає, що на міжнародній арені Росія, як і кожна країна, може відкрито застосовувати механізми цивілізованого лобізму [9], тобто, по суті, “м’якої політики”. До таких інструментів належить фонд “Руський світ”, створений у 2007 р. з метою популяризації російської мови, “яка є національним багатством Росії і важливим елементом російської і світової культури, а також для підтримки програм вивчення російської мови за кордоном” [11]. Співзасновниками фонду були визначені Міністерство закордонних справ та Міністерство освіти та науки РФ.

Президент РФ тримає під контролем діяльність фонду “Руський світ” і своїми указами періодично вносить зміни до складу його правління та піклувальної ради. Фонд стабільно фінансується з бюджету РФ, і державні витрати на його програми мають тенденцію до щорічного збільшення. Крім того, “Руський світ” фінансується також із приватних джерел.

Однією з поширених форм діяльності фонду “Руський світ” є створення по всьому світу Руських центрів, офіційно покликаних здійснювати підтримку програм вивчення російської мови за кордоном, розвиток міжкультурного діалогу і зміцнення взаєморозуміння між народами. Особливо ефективним вважається заснування таких центрів при вищих навчальних закладах у великих містах інших країн. Нині у світі функціонує близько сотні Руських центрів. Найбільша увага приділяється розвитку мережі цих центрів у країнах так званого близького закордоння — на пострадянському просторі. Наприкінці 2013 р. в Україні діяло аж тринадцять Руських центрів. У “далекому” закордонні Руські центри функціонують насамперед у багатьох країнах Європи, є вони також в Азії (у Китаї аж сім), Північній та Південній Америці.

У багатьох країнах фонд “Руський світ” реалізує цільову програму “Кабінет Руського світу”, спрямовану на створення за кордоном

сприятливих умов для прилучення окремих осіб до цивілізаційних засад і сучасних реалій “Руського світу” через самостійне ознайомлення користувачів з елементами духовної культури Росії й удосконалення навичок російської мови. У різних країнах діє більше сотні кабінетів “Руського світу” — бібліотеки, відеотеки, аудіотеки тощо, які створені, наприклад, при середніх чи вищих навчальних закладах, культурних товариствах, бібліотеках та інших установах.

Фонд “Руський світ” надає щорічно гранти на реалізацію проектів, спрямованих на популяризацію російської мови та культури і підтримку програм вивчення російської мови. Загалом розвивається доволі потужна транснаціональна мережа з центрів, кабінетів та представництв, яка активно взаємодіє з різноманітними культурними та просвітницькими організаціями в країнах перебування. Зростає кількість цільових програм, збільшується їх фінансування, функціонує свій Інтернет-портал, видається журнал “Руський світ”, організуються передачі на радіо та телебаченні, публікації у ЗМІ, організуються численні заходи. Як окреме завдання, для фонду “Руський світ” поставлено “взаємодію з РПЦ та іншими конфесіями у справі просування російської мови та російської культури” [11].

Активну діяльність на міжнародній арені проводить також Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, і з міжнародного гуманітарного співробітництва (“Росспівробітництво”), що створене у 2008 р. як федеральний орган виконавчої влади, підпорядкований МЗС Росії [7]. Ця установа розробила “План заходів Уряду Російської Федерації щодо проведення діяльності у сферах міжнародного гуманітарного співробітництва і сприяння міжнародному розвитку на базі російських центрів науки та культури за кордоном на 2013–2015 роки” і впроваджує його в життя, активно розширюючи мережу російських центрів науки і культури за кордоном (яких вже 59 плюс 8 філій). При цьому великі культурні центри мають поширювати свою діяльність на території не лише країни перебуван-

ня, а й сусідніх країн, де такі центри відсутні. Зрозуміло, що пріоритетним геопростором для діяльності “Росспівробітництва” є країни СНД.

“Росспівробітництво” виступає державним замовником федеральної цільової програми “Російська мова” на 2011–2015 рр., а Міністерство освіти і науки РФ є її державним замовником-координатором. Головними міжнародними завданнями програми проголошено підтримку російської мови як основи розвитку інтеграційних процесів у СНД і задоволення мовних та культурних потреб співвітчизників, які проживають за кордоном. Якщо попередня програма “Російська мова” на 2006–2010 рр. обійшлася російському бюджету в суму понад 1,4 млрд руб., то нинішня має коштувати вже понад 2,5 млрд руб. Проте таке фінансування багатьма провладними російськими політиками все одно вважається недостатнім.

Постійно проголошується турбота про так званих співвітчизників за кордоном, до яких, згідно із законодавством РФ, зараховуються не лише, зрозуміло, громадяни РФ, які постійно мешкають за її межами, а й “особи та їхні нащадки, що проживають за межами території РФ і належать, як правило, до народів, які історично проживали на території РФ, а також особи, що зробили вибір на користь духовного, культурного та правового зв'язку з РФ, чії родичі по прямій висхідній лінії раніше проживали на території РФ” [13]. Діє заснована ще в 1994 р Урядова комісія у справах співвітчизників за кордоном, яку нині очолює міністр закордонних справ С. В. Лавров. З 1 січня 2012 р. розпочала діяльність некомерційна організація “Фонд підтримки і захисту прав співвітчизників, що проживають за кордоном”. Співзасновниками фонду є МЗС РФ та “Росспівробітництво”. Метою цієї організації проголошено “надання російським співвітчизникам всебічної правової та іншої необхідної підтримки у випадках порушення їхніх прав, свобод та законних інтересів відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права в галузі прав людини” [12]. При цьому цільова правова допомога окремим “співвітчизни-

кам” та правозахисним організаціям надається шляхом виділення грантів та субсидій.

Протягом 2006–2012 рр. з низькою ефективністю реалізовувалася “Державна програма з надання сприяння добровільному переселенню до Російської Федерації співвітчизників, що проживають за кордоном”. Виявилися значні бюрократичні перешкоди щодо отримання “співвітчизниками” російського громадянства. До того ж мало хто з них прагнув переселитися до негостинних та малозаселених регіонів Сибіру та Далекого Сходу.

При Президії Генеральної ради “Єдиної Росії” функціонує Комісія з координації та взаємодії зі співвітчизниками, що проживають за кордоном, до складу якої входять впливові депутати Держдуми, урядовці, вчені, діячі культури та ін. Комісія, зокрема, контролює виконання урядових програм щодо підтримки “співвітчизників за кордоном”.

Очевидно, що просуванню у світі геополітичного проекту “Руського світу” сприяє діяльність організацій “співвітчизників” з різних країн світу. З 2002 р. функціонує Міжнародна рада російських співвітчизників, яка об'єднує понад 140 організацій з 54 країн світу і надає підтримку російській діаспорі через сприяння об'єднанню та координації діяльності громадських організацій “співвітчизників”. При цьому традиційно заявляється, що Росія не використовує національні неурядові організації інших країн і не фінансує їх з метою просування своїх інтересів [9].

Важливим напрямом реалізації Кремлем геополітичного проекту “Руського світу” є захоплення діяльності російських неурядових організацій, зокрема, Російської ради з міжнародних справ, Фонду підтримки публічної дипломатії імені Олександра Горчакова, Інституту країн СНД та ін., які активно просувають на міжнародній арені потрібні правлячій еліті РФ політичні, соціальні та культурні цінності.

Вважаємо слушною думку, що в сучасній Росії фактично сформувалася нова зовнішньополітична доктрина, що спирається на комплекс ідей щодо особливої російської цивілізації, “Руського світу” й необхідності

захисту співвітчизників, зокрема силовими засобами [4].

Президентом РФ В. Путіним поставлено питання із забезпечення прав та інтересів російських та російськомовних громадян так званої Новоросії [8], до якої він відносить не лише Південь, а й Схід України, що значною мірою не відповідає історичним реаліям. До того ж перша особа РФ публічно вдається до відвертої фальсифікації історичного минулого названих регіонів [8]. Таким чином керівництво Росії фактично обґрунтовує своє право на латентну експансію до Сходу та Півдня України.

Дієвими інструментами просування проекту “Руського світу” є різноманітні ЗМІ, особливо телебачення. Підконтрольні державі телевізійні канали протягом тривалого часу доволі успішно насаджували у свідомості жителів РФ потрібну для Кремля картину подій в Україні, сприяючи консолідації населення для підтримки геополітичної експансії РФ навесні 2014 р. до Криму для “захисту” російського та російськомовного населення. Слід зазначити, що пропаганда ідей “Руського світу” мала певний успіх серед населення Криму та Сходу України. Насаджування за допомогою ЗМІ та мереж російських організацій ідей історичної спільності, захисту російської мови та культури, а разом з цим й економічних вигод створило своєрідне ідеологічне підґрунтя для забезпечення приєднання в березні 2014 р. Криму до Росії всупереч нормам міжнародного права. Активна пропаганда цих ідей слугує для виправдання численних спроб дестабілізації ситуації у східних регіонах України, які російська влада, на нашу думку, прагне перетворити на зону свого геополітичного контролю.

Отже, концепція “Руського світу” покликана забезпечити ідеологічне підґрунтя розбудови неформальної імперії Російської Федерації на пострадянському просторі. “Руський світ” передбачається сформувати як цивілізаційний наднаціональний простір на основі російської (руської) культури та російської мови, спільної історичної пам’яті та спільних поглядів на суспільний розвиток, а також православної віри значної частини на-

селення пострадянських країн. Просування проекту “Руського світу” має забезпечити геополітичні та гео економічні інтереси РФ на пострадянському просторі й у світі в цілому. При цьому владою РФ використовується потужний арсенал засобів “м’якої політики”: пропаганда досягнень російської культури, реалізація програм вивчення російської мови, створення позитивного іміджу сучасної Росії тощо. Для реалізації неоімперського геополітичного проекту застосовуються мережі різноманітних державних інституцій РФ, неурядових структур, підконтрольних Кремлю ЗМІ та підтримуваних Росією громадських організацій у різних країнах світу. Спираючись на ідеологічне обґрунтування існування російської цивілізації, “Руського світу”, нинішня влада Росії навіть вдається до використання “жорсткої сили” на пострадянському просторі.

Література

1. Батанова О. Н. Русский мир / О. Н. Батанова // *Международ. жизнь.* — 2008. — № 11. — С. 109–117.
2. *Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
3. Градировский С. Русский Мир как объект геокультурного проектирования / С. Градировский, Б. Межуев. — [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.archipelag.ru/ru_mir/histori2003/gradirovsky-russmir
4. Зевелев И. А. Границы русского мира / И. А. Зевелев // *Россия в глобальной политике.* — 2014. — № 1. — С. 34–45.
5. Комлева Н. А. Идеологическая мощь: сущность, структура, актеры / Н. А. Комлева // *Известия Уральского гос. ун-та. Сер. 3. Общественные науки.* — 2011. — № 1 (88). — С. 71–84.
6. *Обращение Президента Российской Федерации 18 марта 2014 г.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kremlin.ru/news/20603>
7. *Положение о Федеральном агентстве по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по гуманитарному сотрудничеству.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://rs.gov.ru/node/610>

8. Прямая линия с Владимиром Путиным 17 апреля 2014 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/news/20796>

9. Путин В. Россия и меняющийся мир / В. Путин // Московские новости. — 27.02.2012. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mn.ru/politics/20120227/312306749.html>

10. Тишков В. Русский мир: меняющиеся смыслы и стратегии / В. Тишков. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://nov.docdat.com/docs/index-20847.html?page=6>

11. Указ Президента Российской Федерации "О создании фонда "Русский мир" от 21 июня 2007 г.

№ 796. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rg.ru/2007/06/23/fond-dok.html>

12. Указ Президента Российской Федерации "О создании Фонда поддержки и защиты прав соотечественников, проживающих за рубежом" от 25 мая 2011 г. № 678. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rg.ru/2011/05/27/podderzhka-dok.html>

13. Федеральный закон "О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом" (с изменениями и дополнениями) от 24 мая 1999 г. № 99-ФЗ. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://russkg.ru/index.php?option=com_content&view=category&id=81&Itemid=44

Одним із засобів створення неформальної імперії Російської Федерації на пострадянському просторі є геополітичний проект розбудови "Руського світу". Реалізація геополітичного проекту здійснюється завдяки потужній політичній та фінансовій підтримці з боку держави, спирається на активний розвиток культурно-просвітницьких мереж фонду "Руський світ", активну взаємодію між владою і Руською Православною Церквою.

Одним из способов создания неформальной империи Российской Федерации на постсоветском пространстве является геополитический проект развития "Русского мира". Реализация геополитического проекта осуществляется благодаря мощной политической и финансовой поддержке со стороны государства, опирается на активное развитие культурно-просветительских сетей фонда "Русский мир", активное взаимодействие между властью и Русской Православной Церковью.

One way to create an informal empire of the Russian Federation on the post-Soviet space is promotion of geopolitical project "Russian World". The geopolitical project implementation is carried out by a strong political and financial support from the state, based on the active development of cultural and educational networks of fund "Russian World", active cooperation between the government and the Russian Orthodox Church.

Надійшла 21 липня 2014 р.